

В. П. Шаўчэнка, М. М. Шаўчэнка

ПАРТРЭТНЫЯ АПІСАННІ І РЭГІЯНАЛЬНЫ КАЛАРЫТ У РАМАНЕ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА “ПОШУКІ БУДУЧЫНІ”

Партрэт для Кузьмы Чорнага з’яўляецца важным сродкам раскрыцця псіхалагічнага стану герояў рамана, дапамагае больш яскрава ўявіць характар чалавека, у знешнім абліччы якога заўсёды адбываецца яго ўнутраны свет. Партрэтны малюнак персанажа пісьменнік дае не адразу, а паступова, у сувязі з раскрыццём вобраза, што абумоўлена ахопам гістарычнага часу, рэгіянальнага каларыту ў рамане і звязана з тым, што ўнутраная, псіхалагічная абмалёўка герояў змяняецца ў залежнасці ад таго, у якія абставіны пастаўлены чалавек, наколькі моцнае ўражанне робяць на яго тыя ці іншыя падзеі, у якой меры яны пакідаюць свой адбітак у чалавечай душы.

Кузьма Чорны з’яўляецца мастаком эпічнага складу, схільным да філасофскіх і інтэлектуальных разважанняў, да паглыбленага пранікнення ў жыццё. У цэнтры ўвагі пісьменніка заўсёды чалавек з яго думкамі, пачуццямі, настроймі, перажываннямі, менавіта па гэтаму напоўнены разважаннямі многія старонкі рамана “Пошукі будучыні”. Так, напрыклад, глыбокімі роздумамі Нявады, Сымона Ракуцькі, Кастуся Лукашэвіча абрастаюць такія паняцці, як Час, Шчасце, Маленства, Будучыня. Пра шчасце мараць па-рознаму ўсе персанажы твора. Для адных яно – у нарабаваным золаце, пошук і вяртанне якога ператвараюцца ў мэту візіту Шрэдэр-старэйшага і яго жонкі Гертруды на Беларусь. Для ўдзельніка грамадзянскай вайны Нявады шчасце – у захаванні любымі сродкамі жыцця нашчадкаў, жыцця ўнучкі Лізачкі, якое стане гарантыяй нязгаснасці, прадаўжэння роду, зарукай будучыні. Кастусь Лукашэвіч – колішні бежанец з-пад Вілейкі, а цяпер сумліцкі гаспадар, муж Волечкі Нявады – бароніць краіну і народ са зброяй у руках, сваё асабістае шчасце ён не аддзяляе ад шчасця агульнанароднага. Густаў Шрэдэр-малодшы ўласнае шчасце хоча пабудаваць на людскім горы, на спаленых хатынях, пры дапамозе салдацкіх штыхоў, канцлагаў. На такі самы спосаб дасягнення шчасця спадзяюцца расчараваны Люцыян Акаловіч і граф Паліводскі. Вобразы Будучыні і Мінулага ўпісваюцца пісьменнікам у падобную песімістычную канцэпцыю рэчаіснасці, паўстаюць са старонак рамана з эпітэтамі *ўкрадзеныя, адабраныя* “страшным злодзеям”.

Хвароба, патрэба спяшацца, адчуванне, што дні злічаны, сама трагедыяная плынь часу, пры ўсім аптымізме пісьменніка, наклалі пячатку суму на твор ваеннай пары. Відаць, таму так многа ў “Пошуках будучыні” і разваг пра адзіноту і смерць: “А ці не згубіўся гэты кут у гэтым, няхай

сабе хоць і родным, прасторы? Можа, яго стапталі чужынцы, якія так многа тут хадзілі? А можа, трэба будзе пачынаць жыць спачатку? А можа, малое Волечкі жывое няма? А можа, ужо тут няма нічога, за што так трымалася душа?” [1, 64]; “Можа, увесь свет такі дзікі, што чалавеку не можна гаварыць праўду і баяцца другога чалавека. І, можа, ужо скоро пачнецца тая зноў навада? Можа, ўжо зноў тут блізка ходзіць той вялікі злодзей, што ўкраў у яго Волеччына маленства?!” [1, 102] – няспынна, на працягу ўсяго твора задае сабе гэтыя балючыя пытанні Нявада.

Значнае месца ў рамане пісьменнік адводзіць партрэтным абмалёўкам герояў. “Партрэт – апісанне ў літаратурным творы знешняга выгляду персанажа, яго твару, фігуры, адзення, манеры паводзіць сябе. Партрэт з’яўляецца сродкам раскрыцця характару героя. У ім можа выяўляцца індывідуальнасць персанажа, яго сацыяльная і нацыянальная прыналежнасць, духоўны свет, псіхалогія. Кампазіцыя, будова партрэта можа быць разнастайнай. Яна залежыць ад метаду і стылю пісьменніка, ад жанру твора. Пісьменнік можа даваць цэласны партрэт пры першым паяўленні персанажа. Партрэт можа быць дынамічным, гэта значыць можа змяняцца на працягу развіцця дзеяння, развіцця характару героя. Часцей за ўсё мы сустракаем з псіхалагічным партрэтам, калі дэталь знешнасці персанажа характарызуюць яго ўнутраны, духоўны свет” [2, 114].

Звычайна партрэт героя Кузьма Чорны дае не адразу, а паступова, у сувязі з раскрыццём вобраза, так, што партрэт як бы зліты з ім. Перад чытачом вар’іруюцца ўласцівыя персанажу партрэтныя дэталь і старанна фіксуюцца відазмяненні таго ж самага знешняга аблічча.

Так, напрыклад, у вобразе Волечкі аўтар падкрэслівае яе раннюю сталасць. Трагізм ваеннага часу, дзіцячага лёсу прасочваецца ўжо ў партрэце дзяўчынкі: “Унь на самым крайнім палетку ходзіць за плугам чатырнаццацігодняя Волечка Нявадавых. Сам Нявада больш як паўгода не шле пісем з вайны. Волечкін голас, калі яна паганяла каня, чуўся на полі круглы дзень. Сама яна даволі рослая, і ранняя праца выраўняла яе, твар яе абветрыўся, рукі папрутчэлі і паходка стала цвёрдай. Асмугласць ляжала на яе шчоках, і босыя ногі не баяліся ржэўя” [1, 14]. Вось такой паўстае перад намі гераіня ў пачатку твора. Кузьма Чорны нездарма ўводзіць партрэт дзяўчынкі, калі гаворка ідзе пра ваенны час. Волечка, як і многія іншыя дзеці, сем’і якіх закранула вайна, вымушана самастойна араць поле, займацца гаспадаркай. Яе знешнасць нагадвае дарослую жанчыну, патузаную жыццём. Зусім па-іншаму мы ўспрымаем знешнасць Волечкі, калі яна гатуе вячэру для Кастуся: “Яе твар быў падобен да твару зусім малой дзяўчынкі, якая пераймае ўчынкі свае маці” [1, 33]. Калі малая гаспадыня захварэла, вялікі майстар слова праз успрыманне Кастуся ўводзіць у партрэт сваёй гераіні яшчэ адну рысу – “востры нос”: “Волечка ляжала

сцішыўшыся. Відзён быў яе твар, ружовы і спацелы. “Няўжо ў яе і раней быў такі востры нос?” – думаў ён, гледзячы на яе” [1, 43]. Праз некаторы час пісьменнік малюе партрэт ужо пасталелай дзяўчыны. Ён ужо пазбаўлены дзіцячай гарэзлівасці, непасрэднасці і збянтэжанасці: “Волечка была ўжо мажняя і павальнейшая ў рухах” [1, 54]; “высокая ростам, з пышнымі бландзіністымі валасамі, густа прычэсанымі пад хусцінку. І сукенка на ёй стракатая, лёгенькая, і яна мерзне ў ёй, так стоячы. І пазнае і не пазнае яго. Твар яе так пільна напружаны, і лоб моршчыцца. Карціны пражытага маленства ўстаюць перад ёю” [1, 66]. Такой яе і ўбачыў Нявада, вярнуўшыся з нямецкага палону. Цяпер гэта ўжо не тая малая дзяўчынка, якую можна пасадзіць сабе на калені, расказаць казку, паглядзіць па бялявай галоўцы.

З Нявадай мы ўпершыню сустракаемся ў дарозе, калі ён, змучаны вайной і палонам, ідзе дадому: “... нейкі падарожны з такім замучаным тварам, што на ім ужо страцілася пячаць чалавечага вобліку, роўнай хадой ішоў гасцінцам з захаду на ўсход... Чалавек успёрся локцямі на... агароджу і так стаяў у задуме... Чалавек доўга глядзеў на рыжую карову і ўсё стаяў. Магло здавацца, што яму вельмі соладка стаяць на холадзе ў нерухомасці. Можна чалавек крыху адпачыў стоячы, бо праз нейкі час вочы яго як бы ажывіліся...” [1, 57]. Герой углядаецца ў кожную дробязь. Складваецца такое ўражанне, што Нявада атрымлівае неверагоднае задавальненне ўжо ад таго, што ідзе па роднай зямлі, удыхае роднае паветра.

Кузьма Чорны пільна засяроджвае ўвагу на знешнім выглядзе гэтага персанажа: “Здавалася, што ў гэтым чалавеку няма і кроплі крыві. Твар худы і выцягнуты нос. Здавалася, што скура на твары хутка стане празрыстая, як шкло і праз яе лёгка будзе ўбачыць чалавека ў сярэдзіне. Кароткае шчацінне выстрыжанай барады тырчэла ва ўсе бакі, а адзежа – адкуль толькі мог і назбіраць яе?! На нагах падшытыя кавалкамі скурата лапці. Нагавіцы нямецкія, салдацкія і вылатаныя дзесяткамі рознакаляровых кавалачкаў. Кароткая вопратка, можа, нават і на ваце, цывільная, з плеч простага чалавека, якога-небудзь рабочага або панскага парабка, міжнацыянальнага і разам – няпэўнага выгляду, падпяразаная вярхоўкай. А шапка – рэшткі польскай канфедэраткі: без казырка, з адарванымі рагамі і залатанымі дзірамі на месцы іх. Пад гэтым падабенствам галаўнога ўбрання на галаву была закручана і закрывала вушы ні то хустка, ні то рушнік, брудны і дзіравы. Усё гэта тырчэла гузамі і камякамі на чалавечай галаве” [1, 57]. Ужо па адзенні, па знешнасці героя мы можам уявіць, наколькі складана і цяжка прыйшлося чалавеку, для якога куды важнейшымі за гэтае вонкавае з’яўляюцца Волечка і шывшына. Хоць ў лахманах, хоць паўзком, але да іх, родных! І гэтым нас так прываблівае вобраз старога Нявады.

Ён бачыць сэнс свайго жыцця ў працы. Калі Нявада гаворыць аб гэтым, вочы яго чырванеюць. Можна сабе толькі ўявіць, што адчувае

чалавек, які на некалькі гадоў адарваны ад любімага занятку. Ды і не толькі ад занятку. Так гаварыць – значыць спрошчваць гэты вобраз. Праца для героя неадлучна ад Радзімы і сям’і.

У другой частцы рамана мы бачым некалькі іншы партрэт гэтага персанажа: “Расказвалі пра яго, што ён ні тое што каб сказаць астарэў вельмі. Больш таго, у добрым жыцці дома ён выраўняўся і скінуў з сябе тую лушпавіну, што нарасла на ім за час бадзянняў па чужыне і па чужых людзях. Ён здаваўся кожнаму здравым і зусім не падобным на сябе самога тады, калі толькі яшчэ сцягваў з плеч чужацкія транты. Некаторыя казалі, што ён аднак жа насіў у сабе нейкую хваравітасць, хоць нічым ніколі не хварэў. Як бы там ні было, але, можа, і сапраўды ён насіў у сабе або хворасць, або, можа, толькі нейкія непатрэбныя думкі, якія тачылі яго. Быў час, што ён нават з твару асунуўся, і гэтая хударлявасць дала яму некалькі новых рысаў старасці. Часамі нават ён пачынаў ні то гаварыць, ні то штосьці разважаць сам з сабою” [1, 93]. Такім чынам, мы бачым, што Нявада, з аднаго боку, акрыяў пасля бадзяння па свеце, а з другога – новая думка пазбавіла яго спакою: хто топча перасаджаныя ім дрэўцы? Нездарма пісьменнік засяроджвае на гэтым моманце нашу ўвагу. Само сабой узнікае пытанне: чаму аўтар даручае перасаджваць гэтыя парасткі менавіта гэтаму герою? Думаецца, таму, што гэты вобраз бліжэй за ўсіх стаіць побач са словам “Беларусь”. Нявада і Беларусь – адно цэлае (успомнім Няваду і шывшыну, выпадак, калі Нявада б’е Люцыяна Акаловіча, калі ратуе параненых дзяцей).

Надзвычай глыбокім псіхалагізмам у творы вылучаецца партрэт Люцыяна Акаловіча: “Гэта быў чалавек малады і нерашучы, нават вялы рухам сваім. Ён хваляваўся і дзіка пазіраў на Няваду і Лізавету. Ён вылез з рова і сеў на краі яго. Некалькі кропак рабаціння было на яго твары, і валасы на галаве мелі нахіл да кучаравасці. Або ён выглядаў на многа маладзейшы сваіх год, або і сапраўды быў толькі ў першым сваім юнацтве. Адзежа на ім не мела пашаноўлі і догляду, у ёй заўсёды валяліся па мокрай траве і па пяску, яе рвалі аб сукі ў лясным гушчары, падсцілалі пад сябе нанач або, яшчэ лепш, спалі ў ёй. Яна была простая, як і ва ўсіх людзей на дарозе, але больш мятая і ўбруджаная. Ці было ўсё гэта непрыемна чалавеку? Ніякіх адзнакаў гэтага не было, хоць і льга было заўважыць, што на плячы ў пінжаку брудную лапіну не вельмі даўно так старанна церлі, што аж сукно выцерлі. Пакуль ён так сядзеў над ровам, Лізавета і Нявада глядзелі на яго, а ён маўчаў, пазяхаў і як бы чакаў. Пасля спрытна скруціў з махоркі папяросу, дастаўшы канцамі пальцаў махорку проста з кішэні. Закурыўшы, ён, надзьмуты і злы, паглядзеў на Няваду... Здавалася, ён ненавідзіць гэтых людзей, што выпаралі яго з рова... Хлопец паволі рушыў на сваю дарогу, яшчэ больш злы і нахмураны” [1, 100]. Пісьменнік падкрэслівае

хваляванне, злосць і нейкую нянавісць гэтага чалавека да людзей, якія, быццам бы, яго пабудзілі, а на самой справе – заўважылі. Колькі часу, бадзяючыся па лясках-балотах, ён меў пэўную мэту, дзеля дасягнення якой не зважаў на свой нехайны выгляд, якім (і ўвогуле сваім стаўленнем да незнаёмых яму людзей) выклікае ў нас антыпатыю. Партрэт героя будзеца на градацыі: спачатку Кузьма Чорны гаворыць пра Люцыяна Акаловіча як пра “маладога і нерашучага”, потым – “надзьмутага і злога”, далей здаецца, што хлопец “ненавідзіць гэтых людзей”, затым “яшчэ больш злы і нахмураны”, хлопец ужо гатовы “змясіць кулакамі і нагамі Няваду” [1, 102].

У нашай здагадцы, што гэты таямнічы незнаёмец чагосьці баіцца, ад некага хаваецца і нечага чакае, мы больш пераконваемся пры чытанні другой партрэтнай характарыстыкі героя: “... гнучыся паўз жыта, ён ішоў у глыб поля, дзе сінявілася далёкая істужка лесу” [1, 103], а потым “як бы паўзучы знік у кустах... Доўга прыглядаўся і прыслухоўваўся. Нідзе нікога і нічога не заўважалася. Стаяла цішыня. Ён пачаў асцярожна станавіцца на ногі. Бадай што бегам ён даскочыў да вялікага дрэва і як бы ўліп у яго. Зноў пільныя абгледзіны ўсяго навокал і прыслухоўванне... Яшчэ раз прыслухаўшыся, ён раптам перахрысціўся па-каталіцку” [1, 104]. Вобраз гэтага героя зрастаецца ў нашай свядомасці з атмасферай цішыні і таямнічасці. Кузьма Чорны вельмі ўважліва і дакладна, псіхалагічна грунтоўна падае вобраз гэтага персанажа. Письменнік звяртае ўвагу, што хлопец “асцярожна” стаў на ногі, “бадай што бегам” даскочыў да дрэва і “уліп” у яго.

Гэты персанаж Кузьма Чорны ўводзіць у твор не адразу. Чытач паступова знаёміцца з ім, таму што аўтару важна паказаць духоўную сутнасць Люцыяна Акаловіча. Унутраныя пачуцці героя письменнік адлюстроўвае на яго знешнасці. Так, напрыклад, калі Акаловіч дазнаўся аб наступленні нямецкіх войск, ён акрыяў, ажывіўся і пазбавіўся ад нудотнага чакання: “На твары маладога чалавека напісалася надзея і радасць чакання... З пячаццю шчасця на твары ён угнуўся ў зямлю над стаптаным маладым дрэўцам, выцягнуў дрэўца і выграб на тым месцы з зямлі звязак нейкіх паперак... Каб хто бачыў яго ў гэтыя моманты, заўважыў бы, як свяціліся яго вочы і пячаць усмешкі час ад часу перасмыквала яго твар. Здавалася, ён зараз увойдзе ў нейкі незвычайны рух, і гэта будзе выяўленне яго душэўнага захаплення. Губы яго пачалі нешта шаптаць” [1, 105].

Кузьме Чорнаму не патрэбны доўгія апісанні душэўнага стану герояў твора. Ён выдатна перадае яго адным рухам, жэстам, адной знешняй дэталлю, вельмі лаканічна, але ў той жа час надзвычай змястоўна і поўна. Так, напрыклад, каб чытач зразумеў, наколькі вялікі боль душыць Кастуся Лукашэвіча, бацьку адзінай любай дачкі, якую ён павінен адпусціць дадому, у вёску, не ведаючы, што там можа яе чакаць, письменнік-псіхолаг выкарыстоўвае адну ёмістую дэталю: “... рукі яго дрыжэлі, калі ён трымаў

яе плечы” [1, 122]. Боль, адчай, нянавісьць у душы бацькі не даюць яму спакою. Адсюль і той “заклапочаны нябыт”, у якім знайшоў Кастуся Нявада: “Не зважаючы на гарачае надвор’е, ён стаяў у суконнай жакетцы і курыў, высокі, танклявы паводле росту, з рыжаватым шчаціннем з тыдзень няголенай барады” [1, 123].

Такім чынам, у Кузьмы Чорнага партрэт нельга аддзяліць ад псіхалагічнай абмалёўкі персанажаў, бо ў знешнім абліччы заўсёды адбіваецца іх унутраны свет. Важнае месца ў рамане “Пошукі будучыні” Кузьмы Чорнага займаюць аўтарскія апісанні і разважанні. Партрэтныя апісанні маюць выключнае значэнне ў рэалізацыі ідэйнай задумы твора: паказваюць месца і час дзеяння, адлюстроўваюць рэгіянальны каларыт, раскрываюць плынь часу, ствараюць пэўны настрой, з’яўляюцца важным сродкам раскрыцця ўнутранага свету чалавека.

Літаратура

1. Чорны, К. Пошукі будучыні: раман, аповесць, апавяданні: для сярэд. і ст. шк. узросту / К. Чорны; уклад. І. Дабрыян; прадм. М. Тычыны. – Мінск: Маст. літаратура, 2001. – 335 с.
2. Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў: дапаможнік для настаўнікаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. – Мінск: Нар. асвета, 1983. – 191 с.